

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Серед різних складових інноваційних процесів найважливішими є соціалізація та інкорпорація людини в соціокультурне середовище (культурологічний підхід до інноватики), розвиток креативності (евристика як частина педагогічної інноватики), здатність людини до освоєння нових технологій (технологічна інноватика), нові засоби і форми навчання (педагогічна інноватика) тощо.

Дослідження інноваційних процесів у вищій школі є міждисциплінарним. У контексті міждисциплінарності формуються різні підходи. Серед них – соціологічний підхід до інноваційних процесів, психологічні дослідження інноваційної активності та здатності до інновацій, філософські дослідження формування людини як інноватора.

Соціологічні дослідження інноваційних процесів характеризують інноваційні процеси як різновид соціальних процесів, особливість яких полягає у впровадженні інновацій. В межах соціологічного підходу місце людини в інноваційних процесах розкривається з погляду її ставлення до інновацій. Людина не є джерелом інновацій. Методи соціологічного опитування розкривають її ставлення до інновацій у вигляді підтримки або пасивного (такого, що не піддається артикуляції) противу.

Психологічні дослідження інноваційної активності перебувають у межах контрверзи «внутрішнє – зовнішнє». Внутрішнє характеризує інноваційну готовність особистості та її інноваційну культуру. Зовнішнє – умови (сприятливі чи ні) для самоактуалізації та самореалізації особистості. До речі, на наше переконання, саме кризь призму діалектики зовнішнього та внутрішнього у співвідношенні особистості і соціуму (суспільства) доволі коректно влаштовується співвідношення категорій з очевидними конотаціями (спільними для них): креативність – інноватика – творчість, що є вельми принциповим для повноцінного дослідження будь-якого зі складників цієї «зв'язки».

Філософські дослідження інноваційних процесів створюють

передумови для поглиблення методологічного підґрунтя інноватики. Введення принципу системної детермінації дає змогу розімкнути доволі вузькі рамки дослідження інноваційної активності, якщо її розглядати винятково з точки зору протилежності внутрішнього та зовнішнього [5].

Формування та розвиток суб'єктів інноватики як креативних особистостей робить необхідним звернення до екзистенціального та феноменологічного підходів. Екзистенціальний підхід дає змогу розкрити ставлення до інновацій як суто авторське, поєднати дослідження креативності та інноваційності як здатності до інновацій з питаннями оновлення предметного змісту професійної діяльності та трансформації її онтологічних вимірів (параметрів). Феноменологічний підхід виявляє значення, роль та місце інтенціональності, спрямованості свідомості на світ.

Сучасна постнекласична методологія виявляє значення цілісності, нелінійності та самоорганізації. Вплив постнекласичної методології на сучасний етап дослідження інноваційних процесів є нетривалим і недостатньо вивченим.

Метою дослідження є подолання методологічного розриву у розкритті взаємозв'язку особистості та інноваційних процесів, та актуалізації потенціалу постнекласичної методології у розкритті цілісності інноваційних процесів у вищій школі.

Сучасні дослідження сконцентровані на визначенні місця людини в інноваційних процесах. Це відбивається на розробці понятійно-категоріального апарату, що розкриває роль людини в інноваційних процесах. Серед них, насамперед, вивчення інноваційної поведінки, що має багатоаспектний характер [9]. Останнє розкривається як інноваційно активна поведінка [2]. Інноваційно активна поведінка спирається на сукупність цінностей та мотивацій та визначає інноваційні компетенції персоналу підприємства [2, 111].

Інноваційна поведінка стає виявом (актуалізацією) в безпосередніх практиках інноваційного потенціалу особистості. Інноваційний потенціал особистості розглядається автором як модус та прояв особистісного потенціалу. Це, у свою чергу, служить підґрунтям дослідження окремих проявів інноваційного потенціалу особистості, зокрема, виокремлення смислів інноваційного потенціалу особистості. Ще один аспект дослідження теми – феномен укоріненості особистості – дає змогу залучити на емпіричному рівні дослідження

тести, що характеризують життєстійкість (С.Мадді) як підґрунтя кар'єри.

Тісний зв'язок інноваційного потенціалу з особистісним потенціалом є основою для висновків методологічного характеру та висування гіпотез: «Для вивчення інноваційного потенціалу можливо, а в деяких випадках достатньо – використовувати методики вивчення особистісного потенціалу у комплексі з екзистенціально-феноменологічним аналізом» [6, 157]. Включення екзистенціального та феноменологічного підходів вказує на спрямованість, – інтенцію, – дослідження інноваційної складової на онтологію свідомості та мислення людини. І не просто на спрямованість, але на вплив на них у річищі підвищення їх креативності.

Висновки про деградацію особистості, яка перебуває в умовах тотального відчуження, зроблені на основі емпіричних досліджень респондентів, зайнятих у сфері бізнесу. Відповіді на тести свідчать про надмірну концентрацію людини у сфері бізнесу за рахунок відтинання світоглядних, смисложитєвих аспектів буття особистості. Дослідження цього досвіду як факту «деградованої самоідентичності в контексті інноваційного підприємництва» [6, 158] не може бути автоматично поширене на розгляд співвідношення інноваційного та особистісного потенціалу у інноваторів вищої школи.

Специфіка інноватики в умовах вищої школи пов'язана з формуванням особистості у різних системах – в адміністративній, виховній, науково-дослідній та навчальній. Питання про особливість взаємозв'язку інноваційного та особистісного потенціалу для кожної з цих, відносно самостійних, груп потребує спеціальних досліджень. Ймовірно, що творчий потенціал особистості наукового дослідника зростатиме у процесах формування його високого інноваційного потенціалу.

Інноваційна культура особистості характеризує проблему ставлення до інновацій [8, 98]. Але все ж таки інноваційна культура – це характеристика саме людини, складова культури сучасної людини [8, 99]. В цьому контексті інноваційна культура людини може розкриватись (і, відповідно, розглядатись) як ресурс для розвитку людини.

Формування ресурсного підходу об'єктивно виводить дослідника на механізми реалізації суб'єктності, що пов'язують зі спадковістю й варіативністю розвитку дорослої людини [4, 328].

Психологічний підхід до ресурсів виявляє їх різноманіття. Лише частина з цих внутрішніх та зовнішніх ресурсів становлять

психологічні ресурси, виокремлення і дослідження яких спирається на розкриття ролі ціннісно-сміслових ресурсів, каузальної орієнтації, рефлексивності, цілей та смислів у формуванні особистості.

Психологічний підхід залучає до розгляду когнітивний ресурс як ступінь інтелекту у вирішенні завдань у когнітивній психології [3].

Застосування в дослідженні феномену інноваційного потенціалу особистості та групи, з точки зору екзистенціального та когнітивного підходів, в свою чергу дає змогу ввести у психологічні дослідження інноваційного потенціалу самоактуалізацію, що формує цілісну особистість [7].

Когнітивна складова особистості розкривається (актуалізується) у розв'язанні професійних завдань. Саме перехід до розгляду нетипових професійних завдань виводить дослідників на необхідність використання творчого потенціалу особистості.

Дослідження інноваційних процесів як соціальних процесів вимагає переходу від розгляду психологічних феноменів, що характеризують людину, до розкриття взаємозв'язку людини із середовищем, що постає як середовище впровадження нововведень.

З точки зору постнекласичної методології, холістичний підхід, що вимагає дослідження цілісності, протистоїть редуccionізму. Сучасний методологічний етап дослідження інноваційних процесів у вищій школі відповідає наявності багатьох (не однієї) видів інноватик. Кожна з них – культурологічна, педагогічна, технологічна тощо – вводить до розгляду свій власний зріз інноваційних процесів. Методологічно та концептуально дослідження інноваційних процесів у вищій школі розкладається на безліч складників. Проте більшість досліджень формування особистості та її субстантивних якостей тяжіє до тлумачення саме інноваційних процесів як визначальних. Системний підхід реалізується переважно, або й винятково до розкриття інноваційності, до інноваційної готовності суб'єкта, умов її повноцінного здійснення (актуалізації) тощо.

Системний підхід в дослідженні інноваційних процесів як процесів формування особистості майже не застосовується, що не можна вважати нормальним з огляду на його важливість. Системність та цілісність виявляються різноплановими явищами. Системність розкривається у визначенні інноваційності як системи певних навичок, що виявляють ставлення людини до інновацій. Системність має бути певною мірою експлікована (поширена) на розкриття системи

зв'язків людини-інноватора із середовищем. Освітнє середовище полісистемне. В ньому діють навчальна, виховна, адміністративна, науково-дослідна, матеріально-технологічна та інші системи.

Цілісність сьогодні розкривається на об'єктному рівні, перетворюючи людину та її самоактуалізацію на об'єкт дослідження творчої особистості. Постнекласична методологія дає змогу поширити розуміння цілісності на взаємодію людини із середовищем. Людино-вимірні системи як об'єкти дослідження (В.Стьопін) – це певні цілісності, що включають у себе діяльність людини. Інноваційний потенціал особистості може і має реалізуватися (актуалізуватись) саме в освітньому середовищі. Освітнє середовище може створювати різні передумови для реалізації тих чи інших компетенцій. Підкреслюємо: хоча б реалізуватись. В перспективі в ідеалі – здійснюватись. (Здійснення – це процес збігу сутності та існування).

Формування освітнього середовища, сприятливого для інновацій, є необхідною умовою модернізації. Факторами, що визначають сприйнятливість освітнього середовища до інновацій, є позитивне ставлення, що формується в освітньому середовищі до інновацій, наявність команди інноваторів та готовність освітнього середовища до прийняття інновацій. Готовність освітнього середовища до інновацій вимірюється системою матеріально-технічних, навчальних, адміністративних, соціально-психологічних показників. Реалізація концепції дослідницького університету в умовах зростання автономності вищих навчальних закладів, на наше переконання, саме і передбачає в якості пріоритету зростання внеску університету у розробку системи показників інноваційної діяльності. Важливим при цьому стає постійне ускладнення мотивації всіх співробітників до інноваційної діяльності. Це дає змогу зрушити інноваційні процеси з мертвої точки та наповнити цілісність системних інновацій дійсним, себто повноцінним, змістом.

Схожий стан справ і з використанням холістичного підходу. Методологічний потенціал холістичного підходу, що спирається на розкриття значення цілісності, залишається невиявленим. Принцип системної детермінації як вираз постнекласичної методології виявляє значення встановлення зв'язку процесів формування особистості, здатної до інновації, з системними змінами у інноваційних процесах.

В центрі холістичного підходу – понятійно-категоріальні визначення цілого як цілісності та процесів утворення цієї цілісності.

Ціле постає як таке, що складається (І.С.Добронравова). Ціле розкривається як цілісність, що характеризує вплив системи на саму себе (Н.В.Кочубей).

Саме розуміння цілого як цілісності стає методологічним підґрунтям для введення в дослідження принципу системної детермінації. Водночас воно ж є основою для введення системно – антропологічного, синергійного, екзистенціального та феноменологічного підходів. Це, в свою чергу, створює основу для переходу в дослідженнях модернізації від усталеного, традиційного, розгляду соціальних і психологічних передумов до тлумачення та розкриття як пріоритетних соціальних інноваційних процесів, що передбачають синергійну взаємодію інноваторів. Самоорганізація та синергія конче необхідні для досягнення ефекту цілісності інноваційних процесів. Цілісність інноваційних процесів є соціальним процесом взаємодії об'єктивних умов діяльності з розвитком (актуалізацією) інноваційного потенціалу особистості і групи.

Діяльнісний підхід, як зазначав Г.С.Батищев [1], передбачає суб'єкт-об'єкту взаємодію та розкриття діяльності переважно як процес опредметнення та розпредметнення, не дає змоги охопити усі складові, що характеризують актуальний стан та спрямованість інноваційних процесів.

Сучасна постнекласична методологія стає основою методологічного об'єднання для системного, системно-антропологічного, екзистенціального та феноменологічного підходів. Її понятійно-категоріальний апарат, що включає самоорганізацію, нелінійність та людиновимірність, дає змогу повноцінно інкорпорувати соціологічне дослідження інноваційних процесів для цілей розкриття інноваційних процесів як об'єктивних, соціальних процесів впровадження нововведень та водночас як процесів, що є здійсненням інноваційного потенціалу ансамблю інноваторів – особистостей та інтегральних проявів самоздійснення їх інноваційної культури. Це дає змогу розглядати системно-антропологічний контекст не тільки як характеристику системно-антропологічної психології, а й з точки зору інноваційних процесів як прояву антропосфери та ввести в соціальний вимір слабкі взаємодії між людьми, які є важливою антропологічною складовою формування команди. Це дає можливість перейти від розгляду питань, пов'язаних з дослідженням умов та детермінацій формування інноваційного потенціалу особистості,

що розкриває механізми саморозвитку людини, до формування середовища, сприятливого до сприйняття (актуалізації) інновацій.

Лише формування інноваційного середовища у вищих навчальних закладах може дати змогу виявити високий інноваційний потенціал університетів.

Інноваційний потенціал дослідницьких університетів включає в себе позитивне ставлення до інновацій та високий ступінь готовності до їх впровадження, спрямованість дій вищих навчальних закладів на модернізацію всіх складових інноваційних процесів.

Для дослідницьких університетів вкрай актуальним, на наш погляд, є застосування двох підходів. Це орієнтований на ефективність підхід та соціально-політичний підхід [10]. Ці підходи виявляють складну форму єдності, що характеризує цілісність. Підхід, спрямований на підвищення ефективності, характеризує актуальний (оперативний) та стратегічний виміри цілісності. Соціально-політичний, орієнтований на смисл, підхід, характеризує ціннісну (аксіологічну) складову соціально-перетворювальних інноваційних процесів.

Цілісність як засадничий методологічний принцип дає можливість розглянути зв'язок особистості з інноваційними змінами в освітньому середовищі. Звісно, за умови, що сама цілісність не редукується до значення лише єдності частин, але розуміється як субстантивний вимір гуманізму: людина є ціль, а не засіб. Це, і лише це, дає змогу вийти за межі дослідження інноваційної активності, інноваційності як такої.

З точки зору постнекласичної методології відбувається зміна, а точніше, конкретизація, збагачення образу суб'єктності. Постнекласична методологія виявляє нові можливості дослідження суб'єктності як виразу становлення активності людини в інноваційному освітньому середовищі.

В контексті запропонованої В.Стьопініним періодизації розвитку науки на класичний, некласичний і постнекласичний етапи створюються передумови для розгляду суб'єктності з позиції складності, рефлексивності та нелінійності. Водночас, введення у розгляд цілей, ідеалів та цінностей збагачує розуміння суб'єктності. Суб'єктність розкривається в межах самої цілісності. Людина не протистоїть системі як суб'єкт об'єкту. Вона стає складовою системи. Нелінійність виявляє складний характер взаємозв'язків людини, що трансформує систему із середовищем. Онтико-онтологічна дуальність

(Кизима В.В.) є однією з можливих форм виразу взаємозв'язку людини із середовищем.

На зміну лінійним причинно-наслідковим зв'язкам творчої особистості з інноваційними процесами впровадження інновацій постнекласична методологія застосовує систему нелінійних взаємозв'язків становлення інноваційної людини із середовищем. Людина не відокремлена від системи, у межах якої відбувається її самоактуалізація та самоздійснення. Водночас цілісність не означає, що система поглинає людину. На передній план виходить складний нелінійний характер взаємозв'язків формування інноваційної людини із становленням інноваційного середовища, яке підтримує, мотивує та створює адекватні умови для здійснення інноваційного потенціалу людини.

Суб'єктність у нелінійному середовищі – це розвинута суб'єктність. Розвинута суб'єктність розкривається у постійній змінюваності людини. Субстанційним виміром суб'єктності є самодіяльність як спосіб її буття.

Отже, постнекласична методологія виявляє значення цілісності та нелінійності у розкритті взаємозв'язку формування інноваційної людини з інноваційними процесами в освітньому середовищі. Постнекласична методологія долає рамки дослідження формування інноваційної людини з погляду протилежності внутрішнього та зовнішнього. Долається редукція процесів оновлення до впровадження окремих, зокрема педагогічних, чи то технологічних інновацій.

Постнекласична методологія дає змогу виявити нові грані, зрізи та аспекти цілісності інноваційних процесів у вищій школі. Зокрема, встановити значення системи нелінійних взаємозв'язків в процесі формування інноваційної особистості, її самоактуалізації, самоздійснення та системними інноваційних змін освітнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Батищев Г.С.* Введение в диалектику творчества. – СПб., РХГИ, 1997. – С.177–191.
2. *Ганза О.В.* Формирование инновационного активного поведения работников предприятия // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2010. – Вып. 6. – С.111–113.
3. *Канеман Д.* Внимание и усиление. – Смысл, 2009. – 319 с.

4. *Клементьева М.В.* Теоретико-методологический смысл понятия «ресурс развития» взрослого человека // Известия Тульского государственного университета. – 2012. – Вып. 2. – С.326–335.
5. *Королёва К.Ю.* Образование в социокультурном контексте: системный подход // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. – 2007. – Вып.9 (том 2). – С.57–69.
6. *Лукьянов О.В.* Высокий инновационный потенциал – форма деградации высокого личностного потенциала // Вестник Томского университета. – 2012. – Вып.359. – С.157–159.
7. *Маслоу А.* Мотивация и личность. – СПб.: Питер, 2008.
8. *Цветкова В.Д.* Формирование инновационной культуры личности: Философский аспект // Омский научный вестник. – 2009. – Вып. 1. – С.97–99.
9. *King N., Anderson N.* Managing Innovation and Change: A critical Guide for Organizations. – London: Thomson, 2002.
10. *Yuan F. Woodman R.W.* Innovative Behavior in the workplace: the role of performance and image outcome expectations // Academie of Management Journal. – 2010. – Vol.53. – №2. – P.323–342.

Ковальова С.Б. Методологічні засади дослідження інноваційних процесів.

У статті розглядається сучасний етап досліджень інноваційних процесів. З'ясовується особливість перебігу інноваційних процесів у вищому навчальному закладі. Розглядаються особливості сучасної інноватики. Обґрунтовується необхідність поєднання інноваційних процесів як соціальних процесів з діяльністю людини. Показується, що методологічною основою для поєднання філософських, соціологічних та психологічних досліджень інноваційних процесів є постнекласична методологія. Постнекласична методологія розкривається як підґрунтя для об'єднання ресурсного, культурно-історичного, системного, антропологічного, екзистенціального та феноменологічного підходів. Виявляється потенціал холистичного підходу для розкриття цілісності як нелінійної взаємодії інноваційної активності людини з іншими людьми та середовищем. Показується значення формування середовища, сприятливого для інновацій у вищому навчальному закладі. Розглядається значення університетів у формуванні інноваційного середовища. Виявляється методологічне значення цілісності, самоорганізації, нелінійності для дослідження інноваційних процесів.

Ключові слова: інноваційні процеси, інноваційний потенціал особистості, інноваційний потенціал середовища, постнекласична методологія, холистичний підхід, самоорганізація, нелінійність.

Ковалёва С.Б. Методологические принципы исследования инновационных процессов в высшей школе.

В статье рассматривается современный этап исследований инновационных процессов. Выявляются особенности развития инновационных процессов в высшем учебном заведении. Рассматриваются особенности современной инноватики для понимания инновационных процессов. Обосновывается необходимость соединения инновационных процессов как социальных процессов с деятельностью человека. Показывается, что методологической основой для объединения философских, социологических и психологических исследований инновационных процессов является постнеклассическая методология. Постнеклассическая методология раскрывается как фундамент для объединения ресурсного, культурно-исторического, системного, экзистенциального и феноменологического подходов. Выявлен потенциал холистического подхода для раскрытия целостности как нелинейного взаимодействия инновационной активности человека с другими людьми и средой. Показано значение формирования среды, благоприятной для инноваций в высшем учебном заведении. Рассматривается значение исследовательских университетов в формировании инновационной среды. Исследуется методологическое значение целостности, самоорганизации, нелинейности для исследования инновационных процессов.

Ключевые слова: инновационные процессы, инновационный потенциал личности, инновационный потенциал среды, постнеклассическая методология, холистический подход, самоорганизация, нелинейность.

Kovalova S.B. Methodological principles of the innovative research processes in higher education institution.

The article describes the current stage of the innovative research processes. The development feature of the innovative processes in the higher education institution has been found. The special aspects of the modern innovation have been determined in consideration of the innovative processes. Also, it has been established the necessity of combining innovative processes as social processes of the human innovative activities. It was shown that the postnonclassical methodology is the methodological basis for combining philosophical, sociological and psychological researches of innovation processes. The postnonclassical methodology is determined to be a basis for combining of the cultural, historical, resource-based, systematic, anthropological, existential and phenomenological approaches. It has been identified the potential holistic approach in order to insight the integrity as nonlinear interaction of innovative human activity with other people and the environment. It has been evaluated the importance of the environment, favorable to innovation activities in the higher

education institution. Furthermore, it has been established the significance of the research universities to generate the innovative environment. The methodological integrity value, self-assemble and nonlinearity have been determined in order to study the innovative processes.

Key words: innovative processes, innovative potential of the individual, the innovative potential of the environment, postnonclassical methodology, holistic approach, self-assemble, nonlinearity.